

Yeşil Kubbe'de Asılı Kandil: Nûr-ı Muhammedi Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik'te Hz. Muhammed Tasavvuru

“...Ve dahi on sekiz bin âlem nâmı şânı yok iken Hz. Muhammed Mustafa ve Ali el-Murtaza var idi. Ve nurları zâhir idi...” (Buyruk, nşr. Sefer Aytekin, s. 150).

İlyas ÜZÜM*

ABSTRACT

The Alaouite sect has brought to different understandings and interpretations in self socio-cultural structure. In this context, the value given to the Prophet Muhammad has been seen that his name has been in second queue after Allah and before Ali in "Hak-Muhammad-Ali triple". The Alaouite sect has based on the verbal tradition and in sources relating to this tradition, there has been many informations and attributions with the Prophet Muhammad.

KEY WORDS: *The Alaouite sect, Menâkıbnâme, Buyruk.*

Kökleri X. yüzyılda göçebe Türkmen oymaklarının İslâm'ı kabul etmesine kadar giden ve aralarında bazı farklılıklar bulunmakla birlikte çeşitli dönemlerde Babailik, Kızılbaşlık, Rafizilik, Bektaşîlik gibi isimle adlandırılıp bugün kısaca Alevîlik diye anılan sosyo-kültürel yapı, içinden geldiği tarihsel sürece bağlı olarak, hemen her konuda kendine has anlayış ve yorumlar ortaya koymuştur. Kültürel kaynaklarına yansıyan ve yer yer birbiriyle paralel, yer yer birbirinden farklı nitelik taşıyan bu anlayış ve yorumlar sağlıklı biçimde ele alınıp incelendikçe, belirtmek gerekir ki, hem bu yapının fikri mirası daha çok ortaya çıkacak hem de çeşitli çevre-

* **Doç. Dr.**, Diyanet İşleri Başkanlığı

lerin bu yapıyı kendi düşünceleri doğrultusunda inşa çabaları sonuçsuz kalacaktır.

Hz. Muhammed gerek Kur'an'ı Kerim'de doğrudan kendisiyle ilgili âyetler gerekse kaynaklarda ortaya konulan hayatı itibariyle bütün müslüman kesimler tarafından Allah'ın peygamberi olarak tasdik edilmiş; tabii olarak Alevî kitleler de ona inanıp saygı duymuştur. Bu kültürde Hz. Muhammed'e verilen değer en temel kavram olan "Hak-Muhammed-Ali" üçlerinde onun Allah'dan hemen sonra ve Hz. Ali'den önce olmak üzere ikinci sırada isminin yer almasında görülür. Başta yedi büyük ozan olmak üzere bütün ozanlar deyişlerinde ona yer vermiş, menakıbnâmeler Allah'a hamdden sonra ona salât ve selâm ile başlamış, cemlerde ona salât ve selam getirme özendirilmiş, çocuklara isim olarak ona işaret etmek üzere Mehmet, Ahmet gibi adlar konulmuştur.

Söz konusu yapıdaki Hak-Muhammed-Ali kavramından Hak, yani uluhiyet anlayışı ile Hz. Ali hakkında gerek Alevîler gerekse akademisyenler tarafından nispeten küçük çaplı birtakım çalışmalar yapılmış olmakla birlikte, Hz. Muhammed tasavvuru büyük ölçüde ihmale uğramıştır. Genel nitelikte Alevîlik'ten bahseden ve bu vesileyle Hak-Muhammed-Ali terimi çerçevesinde Hz. Muhammed tasavvuruna işaret eden çalışmalar dikkate alınmazsa, tespit edebildiğimiz kadarıyla, konuyla ilgili üç çalışmaya işaret edilebilir. Bunlardan ilki 1996 tarihinde Hüseyin Tuğcu tarafından söz konusu kültürde Hz. Muhammed'le ilgili şiirlerin derlendiği küçük hacimli bir çalışmadır¹. Amatör nitelikli bu çalışmada XIII. yüzyıldan günümüze kadar devam eden dönemde bazı şairler seçilerek onların konuyla ilgili şiirlerinden derlemeler yapılmış, bunun dışında herhangi bir ilmi değerlendirmeye yer verilmemiştir.

İkinci çalışma, bundan bir yıl sonra Esat Korkmaz tarafından kaleme alınan "Hak-Muhammed-Ali" kavramı ile ilgili kitaptır². Tuğcu'nun çalışması gibi amatör nitelikli olan bu kitapta yazar, "Alevîlik'te Hz. Muhammed" başlığına nispeten geniş bir yer ayırmıştır. Ancak çalışma yazarın dünya görüşüne bağlı olarak Alevîliği materyalist bir temel üzerine yeniden inşa denemesi olduğu için konu sağlıklı ve ilmi bir zeminde ortaya konulamamıştır.

1 Eserin künyesi şöyledir: Hüseyin Tuğcu, *Alevî-Bektaşî Kültüründe Şiirlerle Hz. Muhammed*, Genç Erenler Yayınları, İstanbul 1993.

2 Eserin künyesi şöyledir: Esat Korkmaz, *Hak-Muhammed-Ali ve Kırklar Cemi*, Şahkulu Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dedebaba Araştırma- Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.

Üçüncü çalışma Saffet Sarıkaya'nın "Alevî-Bektaşî Kültüründe Hz. Muhammed" başlıklı tebliğidir³. Kutlu Doğum programında sunulan bu bildiri, ifade etmek gerekir ki, bazı önemli kaynakları kullanmış ve kimi dikkate değer tespitlerde bulunmuştur. Bazı menâkıbnâmeler ile Alevî ozanların deyişlerinden yola çıkılarak hazırlanan tebliğde Hz. Muhammed algısı ile ilgili çok önemli bir husus olan "nûr-ı Muhammedî" kavramına temas edilmiş, öteki bazı algılamalara da göndermelerde bulunmuştur. Ancak çalışma bildiri olarak hazırlandığı için, tabii olarak hem söz konusu kesimin Hz. Muhammed algılamasındaki çerçeveyi tam olarak yansıtmamış, hem de önemli bazı tespitlerini detaylandırma imkanı bulamamıştır.

Bu makale Alevîliğin temel kaynaklarını kullanarak, çeşitlenen boyutlarıyla Alevî kültüründe Hz. Muhammed tasavvurunu ana karakteriyle tespit etmeyi amaçlamaktadır. Belirtmek gerekir ki, on asırlık bir tarihi geçmişe sahip olan ve oldukça geniş bir coğrafi sahada varlığını devam ettirmiş bulunan bir sosyo-kültürel yapıda bu tespiti yapmak kolay değildir. Ayrıca bu yapının tarihi geçmişi dolayısıyla büyük ölçüde sözlü geleceğe dayanıyor olması, çok esnek bir dokusunun bulunması, dönemlere ve yörelere kimi önemli farklılıklar taşıması bu güçlüğü daha da artırmaktadır.

Alevîlik ve Bektaşîlik ayırımı yaparak söylemek gerekirse, sözellik, başka bir ifadeyle geleneğin yazılı kültürden çok şifahi geleceğe dayanması Alevîlik'te, yani tarihteki ismiyle Kızılbaşlık'ta daha baskındır. Bektaşîlik belli ölçüde şehir hayatında yaşayan kesimleri içine aldığından ve "açılım"a diğerine oranla daha yatkın olduğundan bazı kaynaklar ortaya konulabilmiştir. Bu makalede bir tarafa ağırlık vermek yerine her iki yapıyı temsil edecek kaynaklara başvurmak suretiyle olabildiğince kuşatıcı bir tablo çizilmeye çalışılacaktır.

Bu yapıya ait kaynaklarda Hz. Muhammed'le ilgili azımsanmayacak bilgi ve atıflar bulunmaktadır. Hatta denilebilir ki, söz gelimi, sadece Alevî-Bektaşî menâkıbnâmelerinden birisi, yahut ulu ozanlardan birinin şiirleri ya da bir erkânname metni müstakil bir çalışmayı işlemeye yetecek zenginliğe sahiptir. Bununla birlikte, bu makale, hem bu alanda şimdilik genel fikir vermek hem de çeşitlenen algılamalara değinmeye imkan sağlamak üzere bu yapıyı belli ölçüde yansıtacağı düşünülen bazı eserlere da-

3 Saffet Sarıkaya, "Alevî-Bektaşî Kültüründe Hz. Muhammed", V. Kutlu Doğum Sempozyumu, 18-19 Nisan 2002 (Tebliğler), Isparta 2003, s. 110-119.

yanmakla yetinecektir. Bu çerçevede temel kaynaklar hükmünde olan menâkıbnâmelerden temsil derecesi yüksek olan ikisi ile, özellikle Kızılbaş Alevîlik için el kitabı niteliğindeki *Buyruk* ve ozanların deyişlerinden de yine geniş oranda temsil imkanı sağlayan üçü dikkate alınacaktır.

Bir velinin velayetini ortaya koymak üzere onun etrafında gelişen olağanüstülükleri, başka bir ifadeyle kerametleri anlatan menâkıbnâmeler yahut velâyetnâmeler Alevîlik ve Bektaşîlik açısından da hayatı öneme sahip kaynaklardan birisidir; ve bu çerçevede bazı yol ulularının menâkıbnâmeleri telif edilmiştir. Bunlar arasında en yaygın ve en çok okunanı kuşkusuz *Hacı Bektaş-ı Veli Menâkıbnâmesi* olup burada kullanılacak iki menâkıbnâmeden ilki budur. Burada bunun, çok muhtemelen XV. yüzyılda kaleme alınıp en yaygını olan ve Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılan neşri kullanılacaktır⁴. Dikkate alınacak ikinci menâkıbnâme ise Kaygusuz Abdal'a ait menâkıbnâmedir. Bektaşî edebiyatının en büyük temsilcisi olarak bilinen Kaygusuz Baba veya Kaygusuz Abdal esasında Hacı Bektaş-ı Veli'nin ünlü müridi Abdal Musa'nın ileri gelen halifelerinden biridir; menâkıbnâmamesi de XVI. asrın ilk çeyreğinde kaleme alınmıştır. Burada adı geçen menâkıbnâmenin Abdurrahman Güzel tarafından gerçekleştirilen neşri esas alınacaktır⁵. Şu da kaydedilmelidir ki her iki menâkıbnâme bugün de Alevî ve Bektaşî çevreler tarafından büyük ilgi görmektedir ve okunmaktadır.

Diğer önemli bir kaynak özellikle Kızılbaş Alevîlik açısından çok büyük önemi bulunan *Buyruk*'tur. XVI. asırda kaleme alınan ve yazarı bilinmeyen eser Erdebil merkezli ocakların hemen tamamına bulunan bir erkân kitabıdır. Asırlar boyu ocakzâdeler tarafından "yol"un sürdürülmesinde rehber kitap niteliğindeki bu eserin henüz tahkikli neşri yapılmamış olmakla birlikte piyasada birçok farklı baskısı gerçekleştirilmiştir. Bu makalede bu baskılardan en güvenilir kabul edilen Sefer Aytekin⁶ ile Fuat Bozkurt⁷ neşirleri kullanılacaktır.

Nihayet Alevîlik ve Bektaşîlik çalışmaları açısından vazgeçilmez kaynak "ozanların deyişleri"dir. Birbiriyle paralel, birbirini açan, bazan birbi-

4 Eserin künyesi şöyledir: *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli* (nşr. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Kitabevi, İstanbul 1958. Ayrıca menâkıbnâme hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 21-25.

5 Eserin künyesi şöyledir: *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) Menâkıbnâmesi* (nşr. Abdurrahman Güzel), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999. Ayrıca menâkıbnâme hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.*, s. 27-29.

6 Eserin künyesi şöyledir: *Buyruk* (nşr. Sefer Aytekin), Emek Basım-Yayınevi, Ankara 1958.

7 Eserin künyesi şöyledir: *Buyruk* (nşr. Fuat Bozkurt), Serbest Matbaası, İstanbul 1982.

riyle çelişen tüm deyişler aslında söz konusu yapıyı besleyen can damarıdır. Şairlerden “yedi büyük ozan”ın ise kuşkusuz özel bir önemi vardır. Bunlar bir bakıma belirtilen havzaya daha doğrusu denize akan ana nehirlerdir. Fakat burada şu ifade olunmalıdır ki, yedi ozandan *Faziletname-si* ile meşhur olan Yeminî bu eseriyle gerçekte kendi düşüncesini dile getiren bir şahsiyet değil, İran’lı bir müellifin eserini manzum bir şekilde Türkçe’ye tercüme eden bir kişiliktir. Yedi ozandan başak bir önemli şahsiyet olan Fuzulî ise bütün eserleriyle değil etkileyici bir dille Kerbela şehitlerini anlattığı *Hadîküt’s-suada*’sı ile bu payeye ulaşmıştır. Öteki ozanlardan Virânî temel çizgisi bakımından Nesîmî’nin, Kul Himmet de edebi bakımdan asla onun kadar kudretli olmamakla beraber Pir Sultan Abdal’ın takipçisi durumundadır. Bu nedenle burada, makalenin hacmini zorlamamak için bu geleneği temsil ettiğinde şüphe olmayan Nesîmî, Şah İsmail Hatâî ve Pir Sultan Abdal ile iktifa edilecek, bunların şiirlerine başvurulacaktır.

Burada şuna da işaret etmek gerekir ki söz konusu kaynaklardaki atıflar kimi zaman özgün ifade yani lafız bakımından da özel bir önem arz etmektedir. Bu bakımdan gereken yerlerde özellikle şiirlerde, makalenin yoğunluğuna halel vermesi pahasına uzun iktibaslarda bulunmaktan kaçınılmayacaktır.

Alevîliğin kültürel kaynakları tarandığında Hz. Muhammed tasavvuru ile ilgili olarak, belli bir esneklik söz konusu olmakla birlikte, onun nübüvveti, çok sınırlı da olsa mucizeleri, az sayıdaki tasavvufî içerikli hadisleri, yine tasavvufta çok önemli bir kavram olan hakikat-i Muhammediyye yahut nûr-i Muhammedî anlayışı, duaların kabulünde vesileliği, şefaatkarlığı gibi algılamaların söz konusu olduğu görülmektedir.

Hız. Muhammed’in Peygamberliği

Genel İslâmî anlayış bakımından, Hz. Muhammed’in konumu ile ilgili en temel husus, hiç şüphesiz onun peygamberliği, başka bir ifadeyle Allah tarafından gönderilmiş bir elçi olmasıdır. Kur’an-ı Kerim’de birçok ayette, Hz. Muhammed’in Allah’ın resulü yani elçisi olduğu vurgulanmıştır⁸. Söz gelimi, bir ayette, “Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir” (Âl-i İmrân 3/144) buyrulmuştur. Müslüman olmanın ve müslüman kalmanın şartı olan kelime-i tevhid Al-

8 Meselâ bk. el-Ahzâb 33/40, el-Feth 48/29.

lah'ın varlığı ve birliği ile Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmak olarak belirlenmiştir. Bu anlamda bütün müslümanlar Allah'a imanla beraber Hz. Muhammed'in nübüvveti tasdik etmişlerdir.

Günümüzde istisnai örnekler hariç tarih boyunca kendilerini İslâm dairesi içinde gören Alevîler ve Bektaşîler, tabii olarak Hz. Muhammed'in peygamberliğini benimseyip tasdik etmişlerdir. Bu inanç ve anlayışlar belli ölçüde kaynaklara da yansımıştır. Nitekim *Hacı Bektaş-ı Veli Menâkıbnâme*'sinde en az dört yerde bu inanca atıf yapılmıştır. Bunların ilki eserin başında hamdeleden sonra yer alan salvedir. Burada "Muhammed peygamber'e ve soyuna salât u selam olsun..." denilerek onun peygamberliğinin altı çizilmiştir⁹. İkincisi Hünkar altı aylık olduğunda parmağını kaldırarak kelime-i şهادet getirmek suretiyle Hz. Muhammed'in Allah'ın resulü olduğunu söylemiştir¹⁰. Üçüncü kayıt, Bedahşan ahalisinin Hünkar'ın kerametini gördükten sonra topluca müslüman olmaları anlatılırken, onların "Tanrı birdir, Muhammed elçisidir..." dedikleri zikredilmiştir¹¹. Dördüncü kayıta ise tâctan söz edilirken bu, "Tanrı'dan Muhammed peygamber'e gelmişti..." denilerek¹² yine onun Allah'ın peygamberi olduğuna atıf yapılmıştır.

Kaygusuz Abdal Menâkıbnâme'sinde de Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle ilgili bazı atıflar yer almaktadır. Mısır'a giden, Arapça öğrenen Kaygusuz Abdal Hz. Muhammed'i Arapça terkiyle "Allah'ın peygamberi" anlamında "Resûlullâh" diye anarak onun risaletini vurgular. Meselâ, bu kayıtların birisinde, Kaygusuz'un dua ederken ellerini semaya kaldırıp, "Resûlullah sallallahü teala aleyhi ve sellem hazretlerine ve evlatlarına şefi getirdi" denilmesidir¹³. Yine onun hacca gittiğinde Mekke'den Medine'ye dönüp Hz. Peygamber'in kabrini ziyareti anlatılırken, Kaygusuz Baba, "Ravza-i mutahhara-i resûlullâh sallallahü aleyhi ve sellem'i ziyaret kıldı" denilerek¹⁴ aynı ibare ile Hz. Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğunu ifade eder. Eserde bu terkip Kaygusuz'un Dımaşk'e geldiğinde, "Resûlullâh burada bulunduğu Şam kalesine girmemişti, biz de girmemeliyiz" kaydı sırasında tekrarlanır¹⁵.

9 *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî* (nşr. Abdülbaki Gölpınarlı), s. 1.

10 *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 6.

11 *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 12.

12 *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 15.

13 *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâme* (nşr. Adurrahman Güzel), Ankara1999, s. 110

14 *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâme*, s. 118.

15 Bk. *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâme*, s. 123.

Söz konusu menâkıbnâme’de Hz. Muhammed’in peygamberliğine dair iki kaydın daha zikredilmesi gerekir. Bunlardan birisi Kaygusuz’un, diğer başlıklarda ele alınacağı üzere, Hz. Muhammed’i kendi tasavvufi anlayışı çerçevesinde öven uzun şiirinin son mısrasıdır. Burada, “Vir resulün ruhu-na yüz bin selam” denilerek¹⁶ Hz. Muhammed’in peygamberliğine işaret edilmektedir. Diğer atıf ise şudur: Hristiyan bir usta kaleye su taşımak üzere Asi nehri üzerine bir dolap yapmış, fakat dolap dönmemiş (yukarıya su çekme işlevini yerine getirmemiş), bunun üzerine usta önce Hz. İsa hürmetine, sonra Hz. Davud hürmetine dönmesini istemiş, fakat dolap hareket geçmemiştir. Usta daha sonra dolaba, “Hz. Muhammed hürmetine dön”, dediğinde dolap dönmeye başlamış, bunun üzerine usta kelime-i şehâdet getirerek, yani Allah’a inanıp Hz. Muhammed’in hak peygamber olduğunu belirtmek suretiyle müslüman olmuştur¹⁷.

Kızılbaş Alevîliğin temel kaynağı *Buyruk*’a gelince, burada da Hz. Muhammed’in peygamberliğine birtakım göndermelerde bulunulmuştur. Bunların ilki, Hz. Muhammed’in kırklar meclisine giderken kendisini “peygamber” kimliği ile anmasıdır. İlgili kayıta, Hz. Muhammed’in söz konusu meclise iki defa girmeye teşebbüs ettiği, kim olduğu sorulduğunda “peygamber” olduğunu belirttiği ve içeriye alınmadığı, ancak üçüncüsünde ilahi emre bağlı olarak kendisinin “yoksul çocuğu” olarak andığında içeriye buyur edildiği belirtilmektedir¹⁸. Başka bir kayıt, Hz. Muhammed’in miraç dönüşünde ashabı ile karşılaştığında onların, olup bitenleri öğrenmek için kendisine “Ey Allah’ın elçisi...” diye başlayan hitaplarla sormalarıdır¹⁹. Daha çok “Tanrı’nın elçisi” biçiminde birçok kez tekrarlanan bu ibarede²⁰ Hz. Muhammed’in Allah’ın resulü olduğu ifade olunmaktadır.

16 Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi, s. 123.

17 Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi, s. 123-124.

18 *Buyruk* (Bozkurt), s. 8.

19 *Buyruk* (Bozkurt), s. 12-13. *Buyruk*’un bu versiyonunda, Hz. Muhammed’in kendisini peygamber olarak takdim ettiğinde canların buna ilgili göstermediği ifade olunarak, eserde peygamberliği bir tür küçümsemeyi çağrıştıran tutum gözlenmektedir. Oysa *Buyruk*’un diğer versiyonunda, Hz. Muhammed’in gelişini bir sesin “Muhammed nebi geldi” diyerek duyurduğu, bunu üzerine canların onu hemen içeriye alıp yer gösterdikleri ifade olunmaktadır (*Buyruk*, Aytekin, s. 7).

20 Meselâ bk. *Buyruk* (Bozkurt), s. 8, 10, 12. Eserin diğer versiyonunda da Hz. Muhammed, “Peygamber sallallahü aleyhi ve selem, Hz. Muhammed, Peygamber aleyhisselam, Resûlullâh, Hz. Fahr-i kâinât, Hz. Resûl” gibi ibarelerle anılmaktadır (*Buyruk*, Aytekin, s. 7,9, 10, 11, 12, 82, 143).

İlgili başlıklarda değinileceği üzere, çok esnek biçimde de olsa Hz. Muhammed'in mucizesine, ona salât u selam getirmek gerektiğine ve onun mistik telakkide algılanmasına yönelik kayıtlar bulunan *Buyruk*'ta, "sev-gi" başlığı işlenirken Hz. Muhammed'in Tanrı'nın önünde kelime-i şehâdet getirdiği belirtilmektedir. Kaydın devamında, bu esnada bir ses yankılandığı, seste, "Tanrı'dan başka ilah yok, Muhammed O'nun elçisidir, Ali O'nun velisidir; Ali'den üstün yiğit, zülfikardan üstün kılıç yok" denildiğini zikredilmektedir²¹. Eserde bu anlamda bazen orijinaliyle bazen Türkçe olarak kelime-i selâse yani Allah'ın varlığı, Hz. Muhammed'in peygamberliği ve Ali'nin velayeti çeşitli vesilelerle tekrarlanır²².

Şairlerin deyişlerine gelince, öncelikle belirtmek gerekir ki, hemen hemen bütün şairlerde Hz. Muhammed'le ilgili birtakım değinmeler bulunmaktadır. İlgili başlıkta ifade olunacağı üzere, ağırlıklı algılama yapının batınî-mistik karakterine uygun bir algılamadır. Bununla birlikte Hz. Muhammed'in peygamberliğine gönderme yapan ifadelere de tesadüf olunmaktadır. Yedi ozandan biri olan Nesîmî'de konuyla doğrudan ilişkili iki kayda burada bilhassa yer verilmelidir. Bunlardan ilki şairin derin tasavvufi açıklamalara girdiği yerde Hz. Muhammed'i "Bu(n)ları bilmek dilersen bu(n)ları/ Ahmed-i mürselden istegil yürü" diyerek²³ onu "mürsel" yani Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olarak anmasıdır. İkinci kayıt, şairin uzun bir gazelinin Hz. Muhammed'e tahsis ettiği yedi beytinin ilkinde söylediği, "Ey sıfâtın bahr-ı zâtın gevher-i zât-ı Hüdâ/ Ma'den-i fazl-ı vücudun ey resûl-i kibriyâ²⁴" ifadesidir. Şair burada Hz. Muhammed'i "yüce peygamber" olarak anmaktadır. Diğer bir kayıt ise şairin; "Lâ nebiyye ba'dî" buyurdun yani hatm oldu kelâm/ Saddak ey sey-yid ki sensin hatm-i cümle enbiya" ifadesi olup burada Hz. Muhammed son peygamber olduğuna dikkat çekilmektedir.

Bunlardan başka şairin Hz. Muhammed'in peygamberliğine işaret etmek üzere, onu "sultan-ı rusul²⁵" (peygamberlerin sultanı) ve "resul-i fahr-i âlem²⁶" yani alemin kendisi ile övüdüğü peygamber olarak nitelediği şiirleri de bulunmaktadır.

21 *Buyruk* (Bozkurt), s. 105.

22 Meselâ bk. *Buyruk* (Bozkurt), s. 14. Ayrıca bk. *Buyruk* (Aytekin), s. 85, 92.

23 *Nesîmî Dîvanı* (nşr. Hüseyin Ayan), Akçağ Yayınları, Ankara 1990, s. 64.

24 *Nesîmî Dîvanı.*, s. 69.

25 *Nesîmî Dîvanı.*, s. 83

26 *Nesîmî Dîvanı.*, s. 82.

Kızılbaş Alevîler için en önemli ozan olan Şah İsmail Hatâî'nin deyişlerinde de vurgu, Hz. Muhammed'i tasavvufî hüviyette algılama istikametinde olmakla birlikte, onun peygamberliğine ilişkin bazı göndermelelere de rastlanılmaktadır. Söz gelimi, Hz. Muhammed'e tahsis ettiği on beyitlik şiirin her beytinin ikinci mısrasının sonunda "Ya Nebi" ifadesi yer almaktadır. Şiirin beşinci beytindeki, "Ey güneş yüzlü seni her kimse ki bilmedi/ Ta'nla mahşerde anın yüzü karadır ya Nebi²⁷" ifadesi onu hak peygamber olarak bilmeyenin kıyamet günü kötüleneceği ve yüzünün kara olacağı belirtilmektedir. Yine onun, başka bir şiirinde dile getirdiği, "Gerçi çoh geldi risalet devr-i Adem'den berü/ Hatmi cümle enbiyanın Mustafa'dır bilmiş ol²⁸" beyti Hz. Muhammed'in ilk peygamberden beri devam eden risalet zincirinin son halkası olduğunu ifade etmektedir. Yine onun, "Ki bunca enbiyalar Hak yarattı/ Hamudan bir güzide Mustafa'dır²⁹" beyti Hz. Muhammed'in gönderilen peygamberler arasında en müstesna mevkide olduğunu belirtmektedir. Nihayet onun burada nakledeceğimiz son kaydı, Dehnâme'de yer alan ve Hz. Muhammed'i, "Ol şem ki nûr-i enbiyadır/ Ol nûr ki mah-ı evliyadır"³⁰ beyti olup şair burada Hz. Muhammed'i peygamberlerin güneşi, velilerin ayı olarak anmaktadır.

Şiirlerine başvuracağımız son şair Pir Sultan Abdal'a gelince, o yaşadığı dönemdeki siyasi olaylar sebebiyle şiirlerine kendinden önceki şairler oranında batınî-tasavvufî öğelere yer vermemiştir. Ancak çizgi olarak öncekileri şairlerin izine aykırı bir tutum da sergilememiştir. Şairde Hz. Muhammed'e büyük saygı, onun özellikle Ali ile aynı nurdan olduğu yolundaki anlayışlara paralel telakkiler devam etmekte, ancak zaten çok vurgulu olmayan "Hz. Muhammed'in peygamberliği" yani nübüvvet espri de gündemde tutulmuştur. Mesela onun, "Şu dünyada benim gönül verdiğim/ Birisi Muhammed birisi Ali/ Adına şanına kurban olduğum/ Birisi Muhammed birisi Ali³¹" derken Hz. Muhammed'e olan bağlılığını dile getirmekte, "Muhammed dünyaya geldi/ Kalbimiz nur ile doldu"³² mısralarıyla da onun vesilesiyle kalplerin aydınlandığı ifade edilmektedir.

27 "Hatâyî Divanı", Şah İsmail Hatâyî ve Anadolu Hatâyîleri (nşr. İbrahim Arslanoğlu), Der Yayınları, İstanbul 1992), s. 57-58.

28 "Hatâyî Divanı", s. 76.

29 "Hatâyî Divanı", s. 115.

30 "Dehnâme", Şah İsmail Hatâyî ve Anadolu Hatâyîleri, s. 161.

31 Cahit Öztelli, Pir Sultan Abdal, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974, s. 92.

32 Pir Sultan Abdal, s. 116.

Ancak tarayabildiğimiz kadarıyla şairde doğrudan Hz. Muhammed'in peygamberliğini gönderme yapan kayda tesadüf edilememiştir.

Hız. Muhammed'in Mucizeleri

Hız. Peygamber tasavvuru bakımından mucizelerin büyük önemi vardır. Mucizeler, peygamberlerin nübüvvetini kanıtlayan en önemli delillerdendir. Kelâm ilminde Hız. Muhammed'in Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğu, her müminin buna inanması gerektiği belirtildikten sonra, bunu temellendirmek üzere mucize konusuna geçilir. Bu çerçevede ayetler, hadis kaynakları ve siyer kitaplarındaki bilgilerden yola çıkılarak Hız. Muhammed'le ilgili olağanüstülükler sıralanır. Başlıca aklî, hissî ve haberî olmak üzere üçe ayrılarak ele alınan mucizelerden aklî mucize ile Kur'an-ı Kerim kast edilir ve Kur'an'ın Hız. Muhammed'in en büyük mucizesi olduğu belirtilir. Hissî mucizeler duyu organlarıyla algılanabilen mucizelerdir. Bunlar arasında ayın ikiye ayrılması, miraç yani bir gecede Hız. Muhammed'in Mekke'den Kudüs'e gelmesi ve oradan semaya çıkıp tekrar evine dönmesi, Bedir gazvesinde müminlerin meleklerle desteklenmiş olması, ağaçların Resûlullah'ın yanına gelmesi, avucuna aldığı çakıl taşlarının Allah'ı tesbih etmesi, az miktardaki yiyecek ve içeceklerle çok sayıda insanın doyurulması örnek olarak zikredilebilir. Haberî mucizeler ise Hız. Peygamber'in içinde bulunduğu zamana ve geleceğe ait bazı hususları haber vermesi ve bunların bildirdiği şekilde gerçekleşmesidir, Bizanslıların İranlıları yeneceği, Mekke'nin feth olunacağı, İstanbul'un bir gün Müslümanlar tarafından alınacağı bunun birkaç örneğidir³³.

Alevîliğin kültürel kaynakları Hız. Muhammed'in peygamberliğini mucizelere dayalı temellendirme istikametinde zengin malzeme içirmektedir. Esasen söz konusu kaynaklar kelâm ilmiyle ilgili eserler olmadığı, en önemlisi Alevîliğin itikadî tartışmalara dayalı ortaya çıkmış kelimî bir mezhep vasfı taşımadığı dikkate alındığında bunu tabii karşılamak gerekir. Bununla birlikte, burada söz konusu edilen eserlerde daha çok miraç mucizesi olmak üzere Hız. Muhammed'in gönderme yapılan bazı mucizeleri vardır. Hız. Muhammed'in en büyük mucizesi olan Kur'an'ı Kerim hakkında azımsanmayacak kayıtlar bulunmakla birlikte³⁴, yukarıda

33 Bk. Mes'ûd b. Umer et-Teftâzânî, *Şerhü'l-mekâsîd* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1409/1989, V, 11-45; ayrıca bk. İlyas Çelebi, "Muhammed (Mucizeleri)", *DİA*, XXX, 446-448).

34 Meselâ en büyük ozanlardan Nesîmî batnî bir müfessir olarak neredeyse her şiirinde Kur'an ayetlerine yer verip "Kur'an şairi" olarak anılmış (Mustafa Ünver, *Hurufilik ve Kur'an: Nesîmî*

değınilen sebep dolayısıyla, bu kayıtların hiçbirisinde, Kur'an'ın mucize olduğu, insanların bunun benzeri getirmekten aciz kaldığı, bunun da Hz. Muhammed'in peygamberliğini kanıtlayan bir delil olduğu doğrultusunda açıklamalar görülmemektedir.

Aslında “olağanüstü olay” olması bakımından mucize ile keramet benzer kategoride bulunmaktadır. Şu kadar var ki mucize peygamberlerin nübüvvetini, keramet ise erenlerin velayetini kanıtlayan delillerdir. Buradan bakıldığında bütün Alevî ve Bektaşî menâkıbnâmeleri yol ulusu velilerin sergiledikleri kerametlerle doludur. Meselâ *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*'de anlatılan Hünkar'ın, söz gelimi, güvercin donuna girmesi, ayaklarıyla kayayı hamur gibi yoğurması, ölü bir çocuğun dirilmesine vesile olması, taşı hıyar gibi kesmesi bunun örneklerini teşkil eder³⁵. Aynı şekilde *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi*'nde ateşte yanmama, cansız varlıkları harekete geçirme, çeşmeden bal ve yağ akması, çınar ağacından elma toplama, görmeyen gözlerin açılması, dolapla konuşma gibi birçok keramet yer almaktadır³⁶.

Yaygın İslâmî anlayışta tıpkı mucize gibi velilerin gösterdiği olağanüstülükler yani keramet de “hak” kabul edilir. Anlatılan her kerametın gerçekten olup olmadığı kesinlik taşımamakla birlikte, Allah'ın iradesine bağlı olarak velilerin bu tür harikulade olaylara mazhariyetine inanmak yanlış değildir. Ancak menâkıbnâmelerde bu olaylar zikredilirken, tabii olarak Hz. Muhammed'in mucizeleriyle irtibatlandırmaya gidilmemektedir.

Buyruk'ta hissi mucizelerle ilgili en önemli kayıt Hz. Muhammed'in miracıdır. Hatta eser, “Hz. Muhammed bir sabah erken miraca gidiyordu...” diye başlar. Ancak ilgili bölüm incelendiğinde miracın İslâm kaynaklarıyla örtüşen bir içerikte sunulmasından ziyade, kısa bir değınmenin ardından tamamen mitolojik bir anlatımın söz konusu olduğu görülür. Buna göre, Hz. Muhammed miraca davet edilmiş, giderken yolda bir aslan önünü kesmiş, Hz. Muhammed bundan korkmuş, ne yapacağını şaşırmış iken duyduğu sese kulak vererek yüzüğünü aslanın ağzına vermiş, bunun üzerine aslan sakinleşmiş, yoluna devam ederek göğün en yüksek katına erişmiştir. Allah ile görüşmüş, kendisine cennetten yemek getirilmiştir. Dönüşte ise şehirde (eserin diğer versiyonda Mina'da) bir

Örneği, Fecr Yayınları, İstanbul 2003, s. 167), *Buyruk*'ta muhtelif vesilelerle otuzdan fazla Kur'an ayetine yer verilmiştir (bk. İlyas Üzüml, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, Horasan yayınları İstanbul 2004, s. 65).

35 *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 18, 22, 31, 34, 35.

36 *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi*, s.

kubbe görmüş ve üç aşamalı bir uğraştan sonra buraya girmeyi başarmıştır. Kırklar meclisi olarak bilinen bu mekanda kırklarla beraber olmuş ve semaha kalkmıştır³⁷. Aynı bilgiler eserin nispeten son bölümlerinde de tekrarlanır³⁸.

Başka bir Buyruk versiyonunda, miraç dönüşü sahabilerin Hz. Muhammed'e, "Hak sübhânehu bize ne söylemişse bildir" demiş, bunun üzerine, Hz. Peygamber hakikatı tanımladıktan sonra "talip olmalarını", "rehber" tutmalarını" ve kendilerini "pîre teslim etmelerini", Hak'kın bunları söylediğini beyan ettiği kaydedilmiştir³⁹.

Tekrar etmek gerekir ki, buradaki miraç olayı siyer kaynaklarında anlatılan⁴⁰ miraçla paralel bir anlatım vasfını taşımamaktadır.

Yedi büyük ozandan Nesîmî, Hz. Peygamber için "Madeni sırr-ı hakâik menbâ-ı her mucizât⁴¹" diyerek onu her mucizenin kaynağı olarak tavsif etmekle birlikte, miraç ve üstü örtülü birkaç mucize dışında konuya geniş yer vermez. O, bunların birisinde, "Ey mutahhar geldiğin demde vücuda anadan/ Kafirin deyri yıkıldı titredi Lât ü Menât⁴²" beytiyle Hz. Peygamber'in doğduğu gece Kab'deki bazı putların yıkılışına işarete eder. Yine o, "Ahseni takvim sensin ey 'elem neşrah' saçın/ Ey ruhun 'şakka'l-kamer' çün doğdu 'şemsu'd-duha⁴³" beytinde, Hz. Peygamber'in mucizelerinden, meselâ "şakk-ı kamer", yani ayın ikiye ayrılmasına işaret eden ayete iktibasta bulunmuşsa da bu açıklıktan uzaktır. Nesîmî'nin en çok göndermede bulunduğu mucize miraçtır. O, "Zehî müsafir-i mirac ü seyyidü's-sakaleyn/ Ki bastı Arş ile ferş üstüne kadem çâlâk⁴⁴" mısrasında olduğu gibi doğrudan miractan söz ederken bazen da, "İstiva sırrına yol buldu yüzünden ta ana/ Cebrail çekti burâkı bindi gitti çun ukâb// Kâbe Kavseyn değin gitti ve durmadı hemân/ Gördü Hakk'ın yüzünü geldi dilinden bu hitâb⁴⁵" beyitlerinde olduğu üzere Hz. Peygamber'in miraçta Burak'a binmesi, yine onun miraçta Cebrail'e veya Allah'a çok yaklaştığını ifade eden "Kâbe kavseyn"⁴⁶ gibi miracın aşamalarından söz eder.

37 *Buyruk* (Korkmaz), s. 7-8; *Buyruk* (Aytekin), s. 7-8.

38 *Buyruk* (Korkmaz), s. 163-164.

39 *Buyruk* (Aytekin), s. 9-10.

40 Olayın özet olarak seyri için meselâ bk. *Muhtasarı Sîretü İbn Hişâm* (nşr. Muhammed Afif), s. 77-79; Salih Sabri Yavuz, "Mîrac", *DİA*, XXX, 132-135.

41 *Nesîmî Dîvanı*, s. 83.

42 *Nesîmî Dîvanı*, s. 83.

43 *Nesîmî Dîvanı*, s. 69.

44 *Nesîmî Dîvanı*, s. 208.

45 *Nesîmî Dîvanı*, s. 78.

46 en-Necm 53/9.

Şah İsmail Hatâî de Hz. Peygamber'in mucizelerinden ağırlıklı olarak miraca gönderme yapmış olmakla birlikte, birkaç farklı mucizeye de atıfta bulunmaktadır. Bunlardan birisi ayın yarılması mucizesidir. O Dehnâme'sinin Hz. Muhammed'e tahsis edilen na'tında, "Şak etti eliyle mâht-âbı⁴⁷" diyerek bunu dile getirir. Yine aynı yerde;

"Kafir diledi delil-i tavnîh/ Rîk etti anın elinde tesbîh⁴⁸" mısrasıyla, Hz. Peygamber'in elinde küçük taşların Allah'ı tesbih etmesine atıf yapar. Yine aynı yerde şairin, "Gül verdi Kumrular ohudu muçizâtın/ Daş muciz-i birle dile geldi/ Hem sayesi nûr-ı bile geldi" mısralarında, söz gelimi, yine taşların dile gelmesinin onun mucizelerinden biri olduğu belirtilir. Bunların dışında şair on beşe yakın yerde Hz. Peygamber'in miraç mucizesine gönderme yapmaktadır. Söz gelimi, o, Hz. Peygamber'e bir yakarışında, mahşer günü şefaathçi olmasını diledikten sonra, "Vardığın miraç hakkıyçun ya Muhammed Mustafa⁴⁹" demektedir.

Pir Sultan Abdal, şiirlerinde zaman zaman Hz. Muhammed'i övmekle birlikte, onun mucizelerine hatırı sayılır atıflar yapmamıştır. O bir şiirinde, meselâ Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı halde mucize eseri olarak yanmayıp oranın gül gülistana döndüğünü⁵⁰, yine Hz. Musa'nın önemli mucizelerinden biri olarak asanın yılanı dönüştüğünü⁵¹ belirtmektedir. Hz. Peygamber'le ilgili olarak ise miraca şu dörütlüğünde atıf yapmaktadır:

"Seyrengahı imiş arşın yücesi/ Düldül imiş Kanber'in hocası/ Server Muhammed'in mirac gecesi/ Yedinci felekte aslan olan Şah⁵²".

Görüldüğü gibi Alevî kaynaklarda Hz. Peygamber'in mucizelerine dair zengin bir malzeme ile karşılaşmamaktadır. En çok gönderme yapılan mirac mucizesi de Kur'an ve hadislerdeki açıklamalar doğrultusunda ele alınmaktan ziyade biraz dinî, biraz yüzeysel, biraz mitolojik karakterde; ve hiç şüphesiz tamamen tasavvufî nitelikte değinme konusu yapılmaktadır. Denebilir ki, Alevîlik'teki mirac mucizesi tasavvufta özel bir öneme sahip bulunan ve derin mistik yorumlarla algılanan miraç telakkisinin yüzeysel izlerini taşıyan bir karakterdedir.

47 "Dehnâme", Şah İsmail Hatâî ve Anadolu Hatâîleri, s. 162.

48 "Dehnâme", s. 162.

49 "Hatâyî Dîvanı", s. 34.

50 Pir Sultan Abdal, s. 100.

51 Pir Sultan Abdal, s. 84.

52 Pir Sultan Abdal, s. 84.

H. Muhammed'in Hadisleri

H. Muhammed Allah tarafından görevlendirilmiş “resul” olarak vahyi insanlara eksiksiz tebliğ etmiş, aynı zamanda bunu kendi hayatına aktararak somutlaştırıp örnek olmuştur. Ayrıca o hem vahyin detaylandırmadığı konuları vahyin ruhuna uygun biçimde detaylandırmış hem de yaşadığı çok değişik olaylardaki tutum ve tavırlarıyla bunu pekiştirmiştir. Böylece H. Peygamber'in sözleri, fiileri ve tasviplerinden oluşan “hadisler” ortaya çıkmıştır. İlk dönemlerden itibaren derlenip kayda geçirilen hadisler tarih boyunca Kur'an'dan sonra dinin ikinci kaynağı olarak işlev görmüştür.

Alevîlik, kendine mahsus bir tarihi süreçten geldiği, bu süreçte tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi İslâmî disiplinlerle tanışma imkanı bulamadığı için, diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi hadis konusunda da canlı, güçlü ve dikkate değer bir gelişme içinde olmamıştır. Bu durum tabii olarak Alevî kaynaklarına da aksetmiş, hadisler konusunda zengin bir içerik devreye konulmamıştır. Bununla birlikte sayıca çok az da olsa gündeme getirilen hadisler daha çok tasavvufî nitelik taşıyanlarla sınırlı kalmıştır. Yapılan bir çalışmada, bazı Alevî ve Bektaşî kaynakları taranarak büyük çoğunluğu zayıf yahut mevzu olmak üzere 180 adet rivayet tespit edilmiştir⁵³. Bu rivayetlerin çoğu Ahmet Rifat'ın Mir'aâtü'l-mekâsîd ile Hüseyin Gaybî'nin Şerhu Hutbeti'l-beyân isimli eserinde yer almaktadır. Bu iki eserdeki rivayetler çıkarıldığında diğer kaynaklardaki rivayet sayısı sembolik rakamlara inmektedir.

Alevîliğin burada söz konusu edilen kültürel kaynaklarından Hacı Bektaş-ı Veli Menâkıbnâmesi ile Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi'nde⁵⁴, menâkıbnâmelerin konusunun da elverişli olmaması dolayısıyla, H. Peygamber'in hiçbir hadisine tesadüf edilmemiştir. Fakat Buyruk'ta Peygamber'e atfedilen bazı söz yahut hadis metinleriyle karşılaşılmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

a) H. Muhammed miraç dönüşünde sahabenin, “Ey Tanrı'nın elçisi, Tanrı'nın anlattıklarını bize anlat” demelerine üzerine o, “Ey inananlar! Tanrı'nın sırrı hakikattir. Hakikat ise inananındır. Hakikat dil ile ikrar, kalp

53 Ahmet Yıldırım, “Alevî-Bektaşî Edebiyatında Kullanılan Hadisler ve Değerlendirilmesi”, *İslâmiyât*, VI (2003), sy. 3, s. 71-92.

54 Burada *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi*'nde yer alan ve Kaygusuz'un Peygamber'in bir uyuşmasına bağlılığını gösteren bir olaya değinmek gerekir. Kaygusuz Baba dervişleriyle beraber hac seyahati sırasında sırasında Dimaşk (Şam) kalesine geldiklerinde, “Peygamber buraya geldiğinde bu kaleye girmemiştir, biz de girmeyelim” demiş, kaleye girmeyerek yanından geçip gitmişlerdir (s. 123).

ile tasdik edip iman getirmektir. Önce özünü sonra toplumu sevmektir.”⁵⁵ buyurmuştur.

b) Yine miraçtan döndükten sonra Ali’yi yanına alarak bir gömlekten iki baş olarak görünmüş ve “Ali ile ben ikimiz bir ağacın meyvesiyiz. Tanrım! Ali’ye bağlananlara yardım et ve onun düşmanlarına düşman ol. Ona yardım edenlere yardım et. Onunla uğraşanları zayıf kıl. Onun kurtuluşunu çabuk kıl. Tüm çağlar boyunca ister insan ister cinlerden olsun ona karşı olanları mahvet. Şefaathlerini ona ve ona katılanlara, onun yandaşlarına bağışla...” demiştir⁵⁶.

c) Yine Hz. Muhammed Ali hakkında “Ey Ali, sen benim kardeşimsin. Tıpkı Musa ve Harun gibi” buyurmuştur⁵⁷.

d) Hz. Muhammed, “Ulu Tanrı bir kelâm-ı kadiminde ‘asıl asıldır’ buyurmuştur”⁵⁸.

e) Hz. Muhammed, “Tanrı kıyamet günü, karin günü ve günün kuşluk zamanı olmak üzere üç zamanda bakire kız görünümünde gözüktü” buyurmuştur⁵⁹..

f) Hz. Muhammed, “Müslüman eliyle, diliyle en iyi müslüman olanıdır” buyurmuştur⁶⁰.

g) Hz. Muhammed, “Bir an düşünmek yetmiş yıl ibadetten hayırlıdır”, buyurmuştur⁶¹.

h) Hz. Muhammed bir hadisinde, “Bir kimse çocuğunu okumaya verse, o çocuk bir kez ‘Bismillahirrahmanirrahim’ dese ulu Tanrı o çocuğa

55 *Buyruk* (Bozkurt), s. 12. Siyer kaynaklarında miraç dönüşü Hz. Peygamber’in ashabına bu tür sözler söylediği yolunda kayıtlar bulunmamaktadır. Burada, yaygın İslâmî anlayışta imanın, “dil ile ikrar, kalp ile tasdik” şeklindeki tanımını çağrıştıran bir ifade varsa da, kullanılan lafzın “iman” değil “hakikat” olarak zikredilmesi dikkat çekmektedir.

56 *Buyruk* (Bozkurt), s. 12-13. Buradaki ifadeler de Hz. Peygamber’in miraç sonrası söylediği sözler olamayıp en azından Hz. Ali’yle ilgili ifadelerin bir kısmı “Gadîr-i Hum” olayıyla ilgilidir (bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I 84,118, 152; Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 36-37; ayrıca bk. Ethem Ruhi Fıçlalı, “Gadîr-i Hum”, *DİA*, XIII, 279-280).

57 *Buyruk* (Bozkurt), s. 15. Bu sözün aslı şudur: Hz. Peygamber Tebuk seferine giderken Hz. Ali’yi Medine’de vekil olarak bırakmış, onun kadınlar ve çocukların başında kalıp savaşa iştirak edemeyecek olmasından dolayı üzüldüğünü ve şikayetçi olduğunu görmüş, bunun üzerine şöyle buyurmuştur: Ey Ali! Harun’un Musa’ya yakınlığı ne ise senin de bana yakınlığın öyledir; yalnız benden sonra peygamber gelmeyecektir” (Buharî, “Fezâilü ashâbi’n-nebi”, 9; Müslim, *Fezâilü’s-sahâbe*, 30-31).

58 *Buyruk* (Bozkurt), s. 17. Bu rivayetle ilgili hadislerde her hangi bir kayda tesadüf edilmemiştir.

59 *Buyruk* (Bozkurt), s. 51. Hadis kaynaklarında böyle bir rivayet bulunmamaktadır.

60 *Buyruk* (Bozkurt), s. 128. Hadis için bk. Buhari, “İman”, 4-5; Müslim, “İman”, 64-65.

61 *Buyruk* (Bozkurt), s. 129. Tasavvufta çok öne çıkartılan bu rivayet için bk. Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ* (nşr. Ahmed Kalaş), Halep ts.; *Mektebetü’t-türâsi’l-İslâmî*, I, 370.

cehennem ateşinden uzaklaşması için berat yazar. Çocuğun ana-atasının da kesinlikle cehennem ateşinden uzak kalmaları için berat yazar” demiştir⁶².

Bunların dışında eserde konuyla ilgili dikkat çekilmesi gereken iki kayıt daha vardır. Bunlardan biri, “pîrin insanlar arasında hüküm verirken Kur’an ve hadisi” göz önünde bulundurması gerektiği, aksi halde bundan hesaba çekileceği hususudur. Bu ifadeyle hadise vurgu yapılmış olmakla birlikte, hemen devamındaki cümlelerde, “Kesin olamayan, belgelenmemiş hadislere göre hüküm verilmez. Arapça’da söz çoktur. Bunların Türkçe’ye çevrilmelerinden birçok yanlış ortaya çıkar. Kesinlikle Kur’an’a göre hüküm vermek gerekir⁶³” denilerek hadislere güven probleminden ziyade hadislerine tercümelerinde problem olabileceği ifade olunmuştur. İkincisi ise eserde müstakil bir başlık olan “Üç sünnet-Yedi farz”da⁶⁴ sünnet kelimesi terimleşen anlamıyla değil, “önemli ilke” anlamında kullanılmıştır.

Buyruk’un diğer versiyonunda şu ifadeye yer verilmiştir: “Hz. Peygamber buyurmuştur ki, tarikat yedi nesne ile bağlanır, yedi nesne ile açılır. İlkin, pahıllık (cimrilik) ile kapanır, kerem ile açılır. İkinci olarak cahillik ile kapanır inayet ile açılır. Üçüncüsü habislik ile bağlanır, hidayet ile açılır. Dördüncüsü dünyalık ile bağlanır, kanaat ile açılır. Beşincisi şeytanlık ile bağlanır, rahmanlık ile açılır. Altıncısı kibir ve haset ile bağlanır, akıl-nakil ile ve batın gözüyle açılır. Yedincisi gayret ile bağlanır, kerem ile açılır⁶⁵”.

Görüldüğü gibi *Buyruk*’ta on civarında hadis zikredilmekte, ancak bunların çoğu sahih hadis kaynaklarında bulunmayan rivayetlerden oluşmaktadır.

Ozanların deyişlerinde Hz. Muhammed’in hadisleriyle ilgili göndermeler çok daha azdır. Nesîmî’de çeşitli vesilelerle gündeme getirilen başlıca dört rivayete şahit olunmaktadır. Bunlardan ilki, tasavvufta çok kullanılan “Nefsini bilen Rabbini bilir” mealindeki rivayettir⁶⁶. Nesîmî, bunun hadis olup olmadığına işaret etmeksizin bir şiirinde şöyle der: “Özünü kim bildi buldu Hakkı/ Özünü bilmeyenler oldu şakî⁶⁷”. Onun en çok

62 *Buyruk* (Bozkurt), s. 137. Sahih hadis kaynaklarında böyle bir rivayet bulunamamıştır.

63 *Buyruk* (Bozkurt), s. 91-92.

64 *Buyruk* (Bozkurt), s. 132.

65 *Buyruk* (Aytekin), s. 74-75. Kaynaklarda böyle bir rivayete rastlanmamıştır.

66 Tasavvufta öne çıkarılan bu rivayetin sıhhatiyle ilgili farklı değerlendirmeler bulunmaktadır (bk. Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, II, 361-362.

67 *Nesîmî Dîvanı*, s. 56.

iktibasta bulunduğu rivayet, yine tasavvufta çok kullanılan “Küntü kenz” hadisidir. “Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, mahlukatı yarattım” mealindeki bu kutsi hadis⁶⁸ “Küntü kenz” ifadesiyle onbeş kadar yerde geçer. Mesela bunların birisinde Nesîmî, “Ka’bedir çün vech-i cânân beyt-i Hak’tır ka’be gör/ Küntü kenz oldu ayân u sırr-ı Kur’an oldu fâş⁶⁹” der. Şairin zaman zaman yine hadis olup olmadığını değinmeksizin gündeme getirdiği bir rivayet de “Levlâke” diye anılan kutsi hadisdir⁷⁰. O bir şiirinde, “Zî Nûr-ı Ahmet ü Mahmûd doldu nûh eflâk/ Melek sücûd ana kıldı be dergeh-i Levlâk⁷¹” demektedir.

Nihayet o yine Hz. Peygamber’in Hz. Ali hakkında söylediği rivayet olunan “Ali’den üstün genç yok, zülfikardan keskin kılıç yok” mealindeki “Lâ fetâ” rivayeti⁷² ile Hz. Peygamber’in kendisinden sonra peygamber gelmeyeceğini bildirdiği rivayete⁷³ yer vermiştir.

Şah İsmail Hatâî’de de, tarayabildiğimiz kadarıyla, Hz. Peygamber’in hadisleriyle ilgili olarak ciddi malzemeye tesadüf edilmemektedir. Tıpkı Nesîmî gibi onun da gönderme yaptığı “La fetâ”⁷⁴ ile “Levlâke” rivayetidir. Birkaç yerde gönderme yapılan “levlâke” rivayetiyle ilgi bir şiiri şöyledir: “Didi ona Hayy-i Sâni-i pâk/ Levlâke lemâ helektü’l-eflâk⁷⁵”. Ayrıca o, “Didi çün Mustafa ‘fakru fahrî’/ Hakikat hanedân-ı ferzendiyûz⁷⁶” beytinde Hz. Peygamber’in fakirliği iftihar vesilesi olarak andığı rivayetine işaret etmektedir.

Yedi büyük ozandan Pir Sultan Abdal’a gelince, onun,

“Muhabbet nedir: Muhammed/ Mü’minin arzusu cennet/ Yola giren cana minnet/ Bir has gül ommuş kokuyor⁷⁷” dörtlüğünde görüldüğü gibi o Hz. Muhammed’i muhabbetle özdeşleştirmesine ve yine onun,

68 Tasavvufta öne çıkarılan bu rivayetle ilgili değerlendirmeler için bk. Aclûnî, *Kesfû’l-hafâ*, II, 191.

69 *Nesîmî Dîvanı*, s. 197. Şairin “Künt kenz”den bahsettiği diğer bazı şiirleri için bk. s. 100, 115, 137, 197.

70 Bu rivaytle ilgili olarak bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 615. Aclûnî bu sözün hadis olmasa bile anlamının doğru olduğunu söyler (*Kesfû’l-hafâ*, II, 232).

71 *Nesîmî Dîvanı*, s. 208.

72 Bk. *Nesîmî Dîvanı*, s. 366-367. Bu rivayetle ilgili değerlendirmeler için bk. Aclûnî, *Kesfû’l-hafâ*, II, 506-507.

73 *Nesîmî Dîvanı*, s. 75. Bu rivayet için bk. Buharî, “Fezâilü ashâbi’n-nebi”, 9; Müslim, *Fezâilü’s-sahâbe*, 30-31.

74 “Hatâyî Dîvanı”, s. 66.

75 “Dehnâme”, *Şah İsmail Hatâî ve Anadolu Hatâîleri*, s. 161.

76 “Hatâyî Dîvanı”, s. 149. Bu rivayetin sıhhati ile ilgili farklı değerlendirmeler bulunmaktadır (bk. Aclûnî, *Kesfû’l-hafâ*, II, 131).

77 *Pir Sultan Abdal*, s. 167.

“Rehberim Muhammed buldum yolumu/ Mürşidim Ali’dir, bildim Şahımı⁷⁸” sözüyle Hz. Muhammed’i rehber edildiğini bildirmesine rağmen deyişlerinde onun hadislerine yer vermemiştir. O ünlü bir şiirinde, “Ay Ali’dir gün Muhammed/ Üç yüz altmış altı sünnet/ Balıklar suya hasret/ Çarh dönerler göl içinde⁷⁹” diyerek üç yüz altmış sünnetten söz etmişse de bunu tasavvufî nitelikte söylemiş olmalıdır. Aynı şiirinde söz ettiği, “Ay Ali’dir gün Muhammed/ Kılâsın farz ile sünnet/ Yedi tamu sekiz cennet/ Bülbül oynar gül içinde” ifadesindeki sünnet de aynı anlamda olmalıdır.

Görüldüğü gibi, kaynaklarda, Hz. Muhammed’in hadisleriyle ilgili kayıtlar oldukça sınırlı olup bunlar itikadî, amelî konular olmaktan çok tasavvuf dünyasının öne çıkardığı rivayetlerdir.

Hakikat-i Muhammediyye/Nûr-i Muhammedî

Hakikat-i Muhammediyye yahut Nûr-i Muhammedî sözlük anlamı bakımından Hz. Muhammed’in hakikati, Hz. Muhammed’in nuru demek olup Hz. Peygamber’in manevi şahsiyetini ifade etmek üzere kullanılan tasavvufî bir terimdir. İlk defa Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî (ö. 283/896) tarafından ortaya atılan terim Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922) tarafından kısmen işlenmiş, Muhyiddin İbnü’l-Arabî (638/1240) ve Abdülkerim el-Cilî (832/1428) tarafından en zengin içerikte açıklanmıştır.

Tasavvufun en önemli ıstılahlarından biri haline gelmiş olan hakikat-i Muhammediyye yahut Nûr-i Muhammedî tasavvuf alimleri tarafından muhtelif boyutlarıyla geniş bir şekilde ele alınıp işlenmiştir. Kısaca değinmek gerekirse, Hz. Muhammed’in bilinen cismanî hayatından başka ayrı bir varlığı daha mevcuttur. Allah’tan başka hiçbir şey yokken ilk defa hakikat-i Muhammediyye var olmuş, bütün yaratıklar bu hakikatten ve onun için halkedilmiştir. Alemin var olmasının sebebi, madde- si ve gayesi bu hakikattir. Kutsî hadis olarak nakledilen ve “Levlâke” diye başlayan “Sen olmasaydın ben kainatı yaratmazdım” ifadesiyle bu husus anlatılır. Resul-i Ekrem’in nuru ve ruhu bütün insanlardan, peygamberlerden, hatta meleklerden önce var olmuştur. “Allah ilk defa benim nurumu yarattı” ve “Adem toprakla su arasında iken ben peygamber idim” mealindeki hadisler⁸⁰ bunu ifade eder. Hz. Adem’de tecelli edip

78 *Pir Sultan Abdal*, s. 240.

79 *Pir Sultan Abdal*, s. 82

80 Bu hadisler için bk. Tirmizî, “Menâkıb”, 1; Müsned, IV, 66.

sonra öbür peygamberlere intikal eden Hz. Muhammed beden olarak dünyaya gelince onu intikal eden ve onda karar kılan nur onun vefatından sonra da devam etmektedir. Bu nur ölümsüz ve ebedidir. Diğer taraftan hakikat-i Muhammediyye ile Hz. Muhammed arasında miraç hadisesi vuku bulmuş, Hz. Muhammed kendi hakikatine miraçta ermiştir. Ayrıca bu hakikat-i Muhammediyye zaman içinde, literatürde lâhut, vâhidiyyet, alem-i vahdet, levh-i mahfuz, velayet-i mutlaka, tecelli-i evvel, hakikat-i âdem, arşullah; mertebe-i insan-ı kamil gibi birçok kavramla da ifade olunmuştur⁸¹.

Alevîlik, ilk dönemden itibaren sahip olduğu tasavvufî hüviyete bağlı olarak bu kavramı bünyesine almış, bazan açık, bazan işaretlere dayalı göndermelerle bu kavrama yer vermiştir. Alevîlik bu kavramı bazah doğrudan Hz. Muhammed bazan da Hz. Ali'yle Hz. Muhammed'i özdeşleştirerek Muhammed-Ali şeklinde ortaya koymuştur. İnceleme konusu yaptığımız kültürel kaynakların tamamı bir biçimde bu kavramdan söz etmiştir. Hacı Bektaş-ı Velî Menâkıbnâmesi diğer kaynaklara göre bu kavramı en az işaret eden eser durumundadır. Eserin ilk bölümlerinde yer alan bir kayda göre, Hünkar, hocası Lokman-ı Perende'nin mektebinde iken yanına nurdan iki er gelmiştir. Lokman, biri Bektaş'ın sağında, biri solunda ona Kur'an öğreten bu iki zatın nuraniliği dolayısıyla mektebin nurani bir hal aldığını görmüş ve Bektaş'a doğru yaklaşımaya başlamış, ancak o sırada onlar kaybolmuşlardır. Bektaş, "Hoca bu iki nurani zatın kimler olduğunu biliyor musun?" diye sormuş, onun "aman bildir" demesine üzerine Hünkar, "Sağımda oturan iki cihan güneşi ceddin Muhammed Mustafa idi, solumda oturan Tanrı'nın aslanı Murtaza Ali. Biri zâhir bilgisinden, diğeri bâtın bilgisinden bahsederler. Kur'an'ı belletirler bana" diye cevap vermiştir⁸². Bu kayıttan esasen nübüvvet ve velayete yahut zâhir ve batın ilmine işaret edilmiş olmakla birlikte, aynı zamanda Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin nurani zatlar olarak tasviri, bunların mektebte temessül ettiğinin belirtilmesi bir bakıma söz konusu kavramla irtibatlandırılabilir.

Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi'nde hakikat-i Muhammediyye kavramıyla ilgili yaklaşımlar çok net ve çok vurguludur. Eserde Kaygusuz'un hac ibadetini yerine getirmek üzere yola çıkışı ve uğradığı yerler anlatılırken Medine'ye geldiği, "ravza-i mutahhara-i resulullah"ı ziyaret kıldığı ve

81 Bk. Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye"; *DİA*; XV, 179-180.

82 *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 5.

orada Hz. Peygamber'le ilgili "Gevhername⁸³" adıyla bir şiir yazdığı belirtilip bu şiire yer verilir. 70 beyitten oluşan bu şiirde, "Arş u ferş u mâhı yoğıdı/ Cümle varlık heman ol Allah'ıdı" diyerek, vaktiyle Allah'tan başka canlı cansız hiçbir şey bulunmadığı, "Diledi kim Sâni-i perverdigâr/ Kendi kudretini ide aşikar" beytiyle de Yaratıcı'nın kudretini göstermek için bu alemi yaratmaya karar verdiği, bunun için dalgalar içine bir "cevher" düştüğü belirtilir, sonra, "Ol gûherden oldu bu cümle alem/ Ne kim vardır yir ü gök levh-i kalem" diyerek hakikat-i Muhammediyye'ye işaret edilir: "Ol gûherun bir adı Mahmûd idi/ Baht içinde tâli-i mes'ûd idi".

Bütün peygamberlerin ve velilerin o cevherden meydana geldiği belirtilen şiirde bu cevherin ilkin Âdem bedenine büründüğü ve bu mülkü şerefliendirdiği ifade olunur. "Ol gûherden oldu Muhammed cânı/ Anun için tutdı cümle cihanı" denilerek o cevherin aynı zamanda Hz. Muhammed olarak bu aleme geldiği dile getirilir. Aynı minval üzere hakikat-i Muhammediyyeyi tasvir eden Kaygusuz şiirini Hz. Muhammed'e yüz bin salavât ver" diyerek bitirir.

Buyruk'ta hakikat-i Muhammediyye kavramıyla ilgili birçok kayıt vardır. Eserin özellikle sonuncu başlığı bir bakıma bu konuya tahsis edilmiştir. Özetle şöyle delinir bu başlıkta: "Günlerden bir gün evrenin yaratıcısı Ulu Tanrı gücünü göstermek istedi. Yüksek-alçak, sağ-sol, doğu-batı, kuzey-güney, yer-gök, güneş-ey, yıl-gün gibi kavramlar yaratılırken ulu büyüklüğü ve büyük bağışlaması ile bir de yeşil derya yarattı. Sonra o deryaya baktı. O anda derya coşa geldi ve dalgalandı. Dışarıya bir gevher attı. Ulu Tanrı bu gevheri aldı. Ortadan ikiye böldü. Parçalardan bir yeşil bir ak nur oldu. Orada yeşil kubbe gibi bir kandil asılı duruyordu. Tanrı nurları bu kandile koydu. Yeşil nur Muhammed Mustafa'nın, ak nur Ali el-Murtaza'nın nuru oldu. Ve o nurların her birinden binbir ışık yayıldı. Tüm evreni aydınlattı. Ancak görünüşte onların nurları Abdullah ile Ebu Talib zamanında ikiye ayrılmıştır. Hz. Muhammed'in nuru Abdullah'tan doğmuştur. Hz. Ali'nin nuru Ebu Talib'ten ortaya çıkmıştır. Ama nurları ayrıldıktan sonra da onlar bir kapıdan girip çıkmışlardır. Bir sofrada, bir kaptay yiyip içmişlerdir. Birbirinden hiçbir gizli saklıları olmamıştır."

Görüldüğü burada hakikat-i Muhammediyye açık bir şekilde dile getirilmiş, bunun yanı sıra üstü örtülü olarak nübüvvet ve velayet ayırımına işaret edilmiş, her ne kadar nübüvveti temsil eden Hz. Muhammed ile

83 *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi*, s. 118-123.

velayeti temsil eden Ali ayrı gözükseler de özü, cevheri aynı olarak takdim edilmiştir. Nitekim gerek ilgili bölümün devamında, gerekse eserin başında bu hususa dikkat çekilerek şöyle söylenmiştir: “Bu gerçeği ashabına bildirmek isteyen Hz. Muhammed yüksekçe bir yere çıkmış, Hz. Ali’yi yanına çağırılmış, insanların göz önünde iki baş bir vücut olmuşlardır”⁸⁴.

Hz. Muhammed ile Hz. Ali birlikteliğini ifade etmek üzere eserde Muhammed-Ali kavramına sıkça yer verilmiştir. Bu çerçevede söz gelimi, “şariat Hz. Muhammed’in şanına, tarikat-marifet-hakikat Hz. Ali’nin şanına geldi” denildikten sonra iman, erkan, biat, ikrar’ın Muhammed-Ali’ye indiği ifade olunmuş, yine kelime-i şehadet, namaz, oruç, zekat, fitra kısaca her şeyin Muhammed-Ali buyruğu olduğu söylenmiştir⁸⁵. Arkasından daha vurgulu ifade kullanılarak “Muhammed-Ali Tanrı’nın sırrının sırrı, kapısının kapısıdır” denilmiştir⁸⁶.

Başta vahdet-i vücut anlayışı olmak üzere tasavvufi, Hurufî anlayışları derinden terennüm eden Nesîmî hakikat-i Muhammediyye kavramına çeşitli vesilelerle azımsanamayacak göndermelerde bulunur. O bu kavramı en açık dile getirdiği bir şiirinde, “Hilkat-ı eflâke vasıta nûr-i ilâh/ Hem senin şânında münzel oldu levlâke lemâ⁸⁷” beyti ile, hemen peşinden söylediği “Sensin el nûru ki Âdem ‘beyne mâ u tîn iken/ Ol zaman ebnâ kılarıdın cümleye sensin binâ” ifadesiyle âlemin yaratılmasına Hz. Muhammed’in nurunun yani hakikat-i Muhammediyye’nin vesile olduğunu belirtir. Ayrıca “Levlâke” ibaresi ve bu kavramla ilgili olarak gündeme getirilen “Adem peygamber su ile çamur arasında iken Hz. Muhammed’in mevcut olduğunu” bildiren rivayete yer vermesi de bu görüşünü teyit eder.

Nesîmî, bir başka şiirinde, “Ayat-i levlâk ilen hem lâ fetânın ma’nası/ Lahmike lahmî yerisiz yâ Muhammed yâ Ali⁸⁸” diyerek Hz. Muhammed ile Hz. Ali’nin aynı cevherden olduğuna işaret edip “Levlâke” rivayetine yer vermektedir. Şairin hakikat-i Muhammediyye ile ilgili olarak gerek Muhammed-Ali ayniliği, gerek “levlâk” rivayeti, gerekse aynı kavramı ifade etmek üzere kullanılan diğer terimlerle ilgili şiirleri oldukça fazla bir yekun tutmaktadır⁸⁹. Denilebilir ki hakikat-i Muhammediyye kavramı şairin en çok işlediği konulardan birisidir.

84 *Buyruk* (Bozkurt), s. 13, 172.

85 *Buyruk* (Bozkurt), s. 19.

86 *Buyruk* (Bozkurt), s. 20.

87 *Nesîmî Dîvanı*, s. 75

88 *Nesîmî Dîvanı*, s. 340.

89 Bunun için bk. *Nesîmî Dîvanı*, s. 69, 82, 99, 208, 255, 267, 366.

Yedi büyük ozandan biri olan Şah İsmail Hatâî'de hakikat-i Muhammediyye yahut Nûr-ı Muhammedî kavramlarına yapılan göndermeler az değildir. O, "Muhammed Mustafa'dır kân-ı gevher⁹⁰" ifadesiyle bir cevher olarak bu kavrama işaret ettiği gibi, yine Hz. Muhammed'e hitaben söylediği, "Çün senin hoşluğuna yarattı sâni âlemi/ Ayağın toprağına canım fedadır yâ Nebî⁹¹" beytiyle alemin yaratılmasına vesile olması yönüyle aynı kavrama işaret etmektedir. Keza, onun "Eşyada iki nur ki meşhur olubdur/ Hurşid-i Muhammed meh-i tâbân Ali'dir⁹²" beyti bunun başka bir örneğini teşkil eder. Yine onun *Dehnâme*'nin baş kısımlarında zikrettiği;

"Var itdi cihanı yoh iken ol/ Kimse bulamaz bu sırra hiç yol/ Nur-i nebî'den yarattı kandil/ Kıldı nazar ana nice min yıl" mısraları çok açık biçimde bu kavramı dile getirmektedir. Yine onun Hz. Muhammed'e tahsis ettiği şiirinin başındaki;"Ol şem'a ki nûr-ı enbiyadır/ Ol nur kimmah-ı evliyadır/ Didi ana sâni-i pâk/ Levlâke lelâ halektu'l-eflâk⁹³" mısraları oldukça açık biçimde bu kavramı ifade eden bir içeriği sahiptir.

Bu çerçevede şairin doğrudan bu kavramı gündeme getirdiği, Muhammed-Ali ayniliğine işaret ettiği, keza bu kavramla bağlantılı kavramlara atıf yaptığı birçok beyti bulunmaktadır⁹⁴.

Pir Sultan Abdal duru bir Türkçe ile kaleme aldığı deyişlerinde birçok kez hakikat-i Muhammediyle yahut nûr-ı Muhammedî kavramına değinir. Söz gelimi, O, "Hak bizi yoktan var etti/ Şükür yoktan vara geldim/ Yedi kat arşta asılı/ Kandildeki nûra geldim⁹⁵" ifadeleriyle bu kavrama gönderme yaparken, "Hak yarattı Muhammed'i nurundan/ İnsan olan gelir nura çevirilir⁹⁶" beytinin ilk mısrasında nûr-i Muhammedîye işarete bulunmaktadır. Keza onun, "Nur ile dir Muhammed'in yapısı/ Dua ile açılır anın kapısı⁹⁷", "Muhammed Hak'kın nurundan olunca/ Yezid anlaşılmaz ilme gelince" beytinin ilk mısraları da yine nûr-ı Muhammedîye işaret etmektedir. Şairin bu çerçevede en çok dikkat çeken ifadeleri Muhammed-Ali ayniliğine yönelik deyişleridir. "Hey erenler benim meyil verdiğim/ Bir ismi Muhammed bir ismi Ali" diyerek Muhammed ile Ali'yi aynıleştiren şair onlarca deyişinde Muhammed-Ali kavramını kullanmaktadır.

90 "Hatâyî Dîvani", s. 56.

91 "Hatâyî Dîvani", s. 57.

92 "Hatâyî Dîvani", s. 124.

93 "Dehnâme", Şah İsmail Hatâî ve Anadolu Hatâîleri, s.161.

94 Bazı örnekler için bk. "Hatâyî Dîvani", s. 63, 131, 156; "Dehnâme", s. 161, 162, 163.

95 Pir Sultan Abdal, s. 283.

96 Pir Sultan Abdal, s. 165.

97 Pir Sultan Abdal, s. 335.

Onun bu konudaki birçok deyişinden bir deyişinin ilk kıtası şöyledir: “Yol içinde yol sorarsan/ Yol Muhammed-Ali'nindir/ Yetmiş iki dil sorarsan/ Dil Muhammed-Ali'nindir⁹⁸”.

Görüldüğü gibi, Alevî kaynakları, kısmen Hacı Bektaş-ı Veli Menâkıbnâmesi istisna teşkil etmekle birlikte, hakikat-ı Muhammediyye kavramına büyük önem vermiş, Hz. Muhammed'e ait tasavvurlar bu kavramla ilişkilendirmiş, kavram çeşitli boyutlarıyla eserlere intikal etmiştir. Ancak şu da kaydedilmelidir ki konu söz konusu eserlerde nazari boyutlarıyla çok iyi işlenerek ortaya konulmuş da değildir.

Hz. Muhammed'le İlgili Diğer Tasavvurlar

Alevîliğin kültürel kaynaklarında Hz. Muhammed'le ilgili olarak, yukarıda sözü edilen tasavvurlardan başka diğer bazı anlayış, gönderme yahut kayıtlar da vardır. Bu kayıtlar, temelde onun değerini belirtmenin yanı sıra, ona bağlılık ve saygıyı ifade eder.

Bu çerçevede *Hacı Bektaş-ı Veli Menâkıbnâmesi*'ndeki kayıtlardan birisi Hz. Muhammed'in isminin duaların kabulünde bir vesile olarak anılmasıdır. Söz gelimi, Türksitan pîri Ahmet Yesevî Horasan'da Müslüman halkın içinde bulunduğu sıkıntıları öğrendiğinde, Tanrı'ya seslenerek, “Ey herkesi sırrı bilen Tanrı! Adem'den Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin hakkı için...⁹⁹” diye dua edip kendisine kullarından birisini göndermesini istemiştir. Yine eserde kaydedildiğine göre, Hünkar Hacı Bektaş-ı Velî Bedaşan'da inzivada Hak'ka ibadet ederken daha önce hidayetlerine vesile olduğu kimselerin inkara döndüğünü işittiğinde, ejderhanın inançsızları helak etmesi için, “Ya Rabbi! Mustafa ve Murtaza hürmeti için... ejderha münkirleri helak etsin¹⁰⁰” demiş ve duası kabul edilip münkirler cezasını bulmuştur. Eserde diğer kayıtlarda, İslâm, Hz. Muhammed'in ismiyle birlikte “Muhammed dini” diye anılmış¹⁰¹, Hz. Muhammed'in sancağından bahsedilmiş¹⁰², Hünkar kendisi, kendisinden “Peygamber evladı” diye söz etmiş¹⁰³, elif-i Tac'ın Tanrı'dan Muhammed'e geldiği, onun da erkanla Murtaza Ali'ye verdiği belirtilmiş¹⁰⁴,

98 *Pir Sultan Abdal*, s. 111.

99 *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 10.

100 *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 13.

101 *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 12.

102 *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 16.

103 *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 18.

104 *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 15.

son olarak Hünkar vefat etmeden önce Hz. Muhammed'e salavât getirdiği¹⁰⁵ belirtilmiştir.

Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi'nde, bu çerçevede, işaret edilecek iki kayıt vardır. Bunlardan birisi Kaygusuz Baba Sultan'ın bir duasında "Resulullah salla'llahü teâlâ aleyhi ve selem hazretine ve evlatlarına şefi getirdi¹⁰⁶" ifadesidir. Eserde adı her geçtiğinde ona salât ve selam getirilen Hz. Peygamber'le ilgili diğer kayıt da şudur: Kaygusuz Abdal kırk dervişi ile birlikte hac ibadetini yaptıktan sonra Anadolu'ya gelmek için yola çıktığında Asi suyu kenarına gelmiş ve orada "su dolabı" görmüştür. Hristiyan bir usta tarafından yapılan dolap suyu aşağıdan yukarıya doğru çekmemektedir. Hz. Davud, Hz. Musa ve Hz. İsa hürmetine dönmesi için dua edilmişse de, dolap dönmemiştir. Ancak, Ey dolap! Hz. Muhammed hürmetine dön!" duasından sonra, dolap bulunduğu yerden hareket ederek su üzerinde dönmeye başlamıştır. Bunu gören hristiyan usta kelime-i şehadet getirip Müslüman olmuş, dolabın adı da "Muhammedî dolap" kalmıştır. Kaygusuz Abdal burada 40 beyitlik bir kaside-i dolap" söylemiştir¹⁰⁷.

Buyruk'ta Hz. Peygamber'le ilgili olarak muhtelif nitelikte kayıtlar yer almaktadır. Bunlardan birisi Ca'fer-ı Sadık'ın (ö. 148/765) söz olarak nakledilen, "Din Muhammed, iman Ali'dir¹⁰⁸" cümlesidir. Diğer bir kayıt, babalığın dört makama göre ifade olunduğu kayıttır. Buna göre bir kimsenin şeriat babası öz babası, tarikat babası mürebbisi, marifet babası Hz. Ali, hakikat babası ise Hz. Muhammed'dir¹⁰⁹. Üçüncü kayıt Hz. Musa ilgili bir rivayettir. Belirtildiğine göre, Hz. Musa deniz kıyısında boy abdesti alırken bir taş onun elbiselerini alıp kaçmış, Hz. Musa o taşa çok kızıp asası ile on iki defa vurmuş, on iki yerinden su fişkırmış, bunu üzerine taş dile gelip İsrail oğullarından bazılarının Hz. Musa'nın bedeninde kusur olduğu iftirasını yaydıklarını, onlara doğruyu göstermek için Allah'ın izniyle bunu yaptığını söylemiş, bunun üzerine Hz. Musa yaptıklarına pişman olup yıllarca o taşı ardında taşımış fakat "mürüvvet dilememiştir. Bunun üzerin Hz. Muhammed, "Ey Musa, mürüvvet dilemedin" diyerek araya perdeyi çekip kırk gün konuşmamıştır¹¹⁰.

105 *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s. 90.

106 *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi*, s. 110.

107 *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi*, s. 123-127.

108 *Buyruk* (Bozkurt), s. 41.

109 *Buyruk* (Bozkurt), s. 70.

110 *Buyruk* (Bozkurt), s. 84.

Esrede dördüncü kayıt Cebrail'in kendisini Hz. Muhammed'le kıyaslayarak, "Ben Muhammed'den daha üstünüm" diyerek ona saygı göstermekten uzaklaşmış, bunu üzerine Hz. Muhammed ona, yaptığı kıyasın yanlış olduğunu Cebrail'in melek olduğunu hatırlatmış, hata ettiğini anlayan Cebrail yüzünü yere sürüp bağışlanma dilemiş, Hz. Muhammed ödül olarak Cebrail'in sırtına tarik çalmış (değnekle hafifçe dokunmuştur), ondan terceman almıştır¹¹¹.

Beşinci kayıt Kanber'in¹¹² kokan nefesinin izale edilmesiyle ilgilidir. Hz. Ali'nin azatlı kölesi Kanber'in nefesi kokardı. O bu sebeple Hz. Muhammed'in sık sık Hz. Fatıma'nın evinde verdiği sohbetlere katılamıyordu. Durumu öğrendiğinde Hz. Ali vasıtasıyla onu çağırdı. Hz. Muhammed orada bulunanlarla birlikte ona, "erenler yardımıyla nefesin pak olsun, hû cemâline meşk olsun" dedi. O andan itibaren Kanber'in kötü kokusu tamamen kayboldu. Hz. Muhammed oradaki topluluğa taze hurma ile incir ikram etti ve onlara duada bulundu¹¹³.

Bunlardan başka eserde Hz. Muhammed'in tacının tereğinin on iki dilimli olduğu¹¹⁴, gazaya gittiğinde onun sayısız kafir kırdığı¹¹⁵, Hz. Muhammed'in pişva-yı fakir olduğu¹¹⁶ gibi hususlara yer verilir. Ayrıca eserde Hz. Muhammed'e getirilen salât ve selamlarda örnekler verilir¹¹⁷.

Diğer *Buyruk* versiyonunda bunlara ilaveten, Hz. Muhammed'in dokuz hanımı ve yirmi cariyesi bulunduğu¹¹⁸, yine onun bizzat Allah tarafından tarikten geçtiği yani mubarek sırtına çubukla hafifçe vurulduğu, sağında ve solunda altışar damla nur hasıl olduğu ve bunlardan on iki imamların yaratıldığı¹¹⁹ ifade edilmiştir.

Nesîmî'nin Divan'ında, konuyla ilgili bazı kayıtlar dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, onun Hz. Peygamber'i, "Çûn bilesin sâdiku'l-kavli'l-emîn-i Mustafa¹²⁰" mısrasıyla "doğru sözlü, sözüne güvenilir" olarak an-

111 *Buyruk* (Bozkurt), s. 108.

112 Sözü edilen Kanber kaynaklarda Hz. Ali'nin azatlı kölesi olarak anılmaktadır (İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, nşr. İhsan Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut 1388/1968, VI, 237).

113 *Buyruk* (Bozkurt), s. 113-114.

114 *Buyruk* (Bozkurt), s. 122.

115 *Buyruk* (Bozkurt), s. 144.

116 *Buyruk* (Bozkurt), s. 124.

117 *Buyruk* (Bozkurt), 158. Kur'an-ı Kerim'de, Allah'ın ve meleklerinin Peygamber'e salât getirdiği belirtildikten sonra müminlere hitap edilerek Peygamber'e salât ve selâm getirmeleri emredilir (el-Ahzâb 33/56). Eserde getirilen bir salavât örneği şudur: "Allâhümme salla alâ Muhammed ve alâ âli Muhammed" (*Buyruk*, Aytekin, s. 14).

118 *Buyruk* (Aytekin), s. 58.

119 *Buyruk* (Aytekin), s. 144-145.

120 *Nesîmî Dîvanı*, s. 73.

masıdır. İkinci kayıt Hz. Peygamber ve oni iki imama tahsis ettiği uzun şiirinin bir beytinde, “Rahmeten li’l-âlemîn sen seyyid-i kevneyn hem/ Şem’i ruh-sârından oldu kün fekân gark-ı ziyâ¹²¹” diyerek, ayetten iktibas-ta bulunmak suretiyle Hz. Peygamber’i alemlere rahmet olarak dillendir-mesidir. Üçüncü kayıt aynı şiirinde, “Ey habîbullah ki ismin yazılıptır arşa/ Ahmed ü Mahmûd u Ebü’l-Kâsım Muhammed Mustafa¹²²” beytiyle onu hem künye ve ismiyle hem “Allah’ın en çok sevdiği kişi” (Habîbullah) unvanı ile yâd etmesidir. Diğer kayıtlarda o Hz. Peygamber’i bütün pey-gamberlerin şâhı anlamında “Şâh-ı sultân-ı rusul¹²³”, günahkarların şefa-atçisi anlamında “şefiu’l-müznibîn¹²⁴”, “insanların en hayırlısı” anlamın-da hayru’l-beşer¹²⁵, “server-i din¹²⁶” olarak gibi sıfatlarla nitelemesi, ayrıca ona salât ve selam getirilmesine¹²⁷ dikkat çekmesidir.

Yedi ulu ozandan Şah İsmail Hatâî’nin Hz. Peygamber’i diğer yönle-riyle dile getirdiği deyişleri bulunmaktadır. Söz gelimi, o doğrudan Hz. Peygamber’e seslendiği bir şiirinde, “Rûz i mahşerde gelûben şefaât it sen bize¹²⁸” diyerek onun şefaatkârlığına gönderme yapmaktadır. Diğer bir kayıttta onu, ahirzaman peygamberi¹²⁹, başka bir kayıttta, “Şefiu’l-müz-nibîn Hak’tan Muhammed Mustafa geldi/ Cihan ehline fahr olsun anın tek mücteba geldi” beytiyle onu günahkarların şefaatkârisi olara anmakta-dır. O, “Ey güneş yüzlü seni her kimse ki Hak bilmedi/ Ta’nla mahşerde anın yüzü karadır yâ Nebi¹³⁰” diyerek onu güneş yüzlü olarak anmakta, onu hak bilmeyenlerin ahirette yüzlerinin kara olmasını dilemektedir. Başka bir şiirinde ise o, Hz. Muhammed’i “hâtemü’n-nebiyyîn¹³¹” yani peygam-berlerin sonuncusu olarak anmaktadır.

Pir Sultan Abdal’da da Hz. Muhammed’i değişik algılamalarla gün-deme getiren bazı kayıtlar bulunmaktadır. Söz gelimi, o, “Bir gece Mu-hammed evde yatarken/ Üç melek geldi de nida getirdi/ Selam’ın şeklin-de bir oğlan girdi/ Ne güzel izzetle selam getirdi” kıtasıyla başlayan yedi

121 Nesîmî Dîvanı, s. 75.

122 Nesîmî Dîvanı, a.y.

123 Nesîmî Dîvanı, s. 83.

124 Nesîmî Dîvanı, s. A.y.

125 Nesîmî Dîvanı, s. 113.

126 Nesîmî Dîvanı, s. 117.

127 Nesîmî Dîvanı, s. 84.

128 “Hatâyî Dîvanı”, s. 34.

129 “Hatâyî Dîvanı”, s. 36,

130 “Hatâyî Dîvanı”, s. 57.

131 “Hatâyî Dîvanı”, s. 76. Kur’an-ı Kerim Hz. Muhammed’in peygamberlerin sonuncusu oldu-ğunu açıkça ifade eder (el-Ahzâb 33/40).

katılık şiirinde menkabevî surette Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'e getirildiğini kaydeder¹³². Başka bir şiirinde, "Tenimiz Muhammed, canımız Ali¹³³" diyerek Hz. Muhammed'e olan bağlılığını, aynı şiirde, "Rehber Muhammed'dir mürşit Ali" diyerek de onun rehber olduğunu ifade eder. Başka bir şiirinde, "Bir gül seyrettim/ Seher yelleriyle esen Ali'dir/ Muhammed kılavuz mahşerde/ İslâm'ın sancağını çeken Ali'dir¹³⁴" diyerek Hz. Peygamber'in mahşerde kılavuz olduğunu bildirir. Yine o, "Evvel baştan Muhammed'e salavât/ Gönül kalk gidelim Hüseyin'e doğru/ Ecel gelip peymaneler dolmadan/ Gönül, kalk gidelim Hüseyin'e doğru¹³⁵" diye başlayan meriyesinin ilk mısrasında Hz. Muhammed'e salavât vermeye davet eder. O, "Nûş etti candan muhabbet/ Dedi gözüm nuru Ahmed/ Kamu müminlere rahmet/ Hasan hulk-ı Rıza'dandır¹³⁶" kitasının ikinci mısrasında Hz. Muhammed bütün müminlere rahmet vesilesi olduğunu belirtir.

Diğer taraftan o, "Muhammed'in üç beni var yüzündü/ Biri sabır, biri şükür, biri dua/ Kudretten yanar onun çerağı/ Biri sabır biri şükür, biri dua¹³⁷" diye başlayıp devam eden şiirinde sabır, şükür ve duayı Hz. Muhammed'le ilişkilendirir. Yine "Muhammed nedir: Muhabbet/ Müminlerin arzusu cennet¹³⁸" diye devam eden şiirinde Hz. Muhammed'i sırf muhabbet yani sevgi olarak anar. Ayrıca onun Hz. Muhammed'in soyunun değerli¹³⁹, terinin mubarek¹⁴⁰, kendisinin rehber olduğuna¹⁴¹, dualarda vesile yapılması gerektiğine¹⁴² işaret eden göndermeler bulunmaktadır.

SONUÇ

Anıldığı isimler ne olursa olsun, X. yüzyıldan itibaren İslâm'ı kabul etmeye başlayan göçebe oymakların, bu yeni dini eski inanç ve gelenekleriyle bir şekilde bağdaştırdığı telakki olan Alevîlik, içinden geldiği tarihi seyrin bir sonucu olarak kendine has İslâmî anlayış ve yorumlar ortaya koymuştur. Bu çerçevede söz konusu yapı İslâm peygamber'i Hz. Muham-

132 *Pir Sultan Abdal*, s. 85.

133 *Pir Sultan Abdal*, s. 100.

134 *Pir Sultan Abdal*, s. 108.

135 *Pir Sultan Abdal*, s. 129.

136 *Pir Sultan Abdal*, s. 127.

137 *Pir Sultan Abdal*, s. 238.

138 *Pir Sultan Abdal*, s. 167.

139 Bk. *Pir Sultan Abdal*, s. 253.

140 Bk. *Pir Sultan Abdal*, s. 234, 297.

141 *Pir Sultan Abdal*, s. 240.

142 *Pir Sultan Abdal*, s. 127.

med'i de kendi özgün ve tarihsel dokusuna paralel bir algılama içinde tasavvur etmiştir. Bu tasavvur temelde, bu yapının temel kavramı olan "Hak-Muhammed-Ali" üçlerinde ifadesini bulmuş, sıralamada Hz. Muhammed Allah'tan sonra, Hz. Ali'den önce ikinci sırada yer almıştır.

Yaygın İslâmî anlayışta, Hz. Muhammed'le ilgili olarak en temel konu, onun Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu kabul etmektir. Alevîlik İslâm'ın bu temel iman ilkelerinden birini olduğu gibi kabul etmiştir. *Hacı Bektaş-ı Veli Menâkıbnâme*si, *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâme*si konuyla ilgi çok sayıda kayda yer vermiştir. *Buyruk* versiyonlarında Hz. Muhammed'in risaleti "Tanrı'nın elçisi" ifadesiyle yine birçok kayıta zikredilmiştir. İnceleme konusu yapılan Nesîmî, Şah İsmail Hatâî ve Pir Sultan Abdal da, şiirlerinde doğrudan veya dolaylı ifadelerle aynı gerçekliğin altını çizmişlerdir. Kesin olarak söylenmelidir ki, Alevîliğin kültürel kaynaklarında Hz. Muhammed'in peygamberliği, bir başka ifadeyle, Hz. Muhammed'i Allah'ın bir peygamberi olarak tasavvur etme hiçbir şüpheye yer verilmeyecek kadar açık bir husustur.

Hz. Muhammed'i aynı zamanda mucizeleriyle tasavvur etme, yani Allah'ın Hz. Muhammed'in peygamberliğini teyit etmesi bağlamında onun elinde gerçekleşen harikulade olaylar yani mucizeler Alevî kaynaklarının bütünüyle ilgisiz kaldığı konu olmamakla birlikte, zengin bir içerik de söz konusu değildir. Menâkıbnâmelerde onun mucizelerine hemen hemen hiç yer verilmemiş, *Buyruk* sadece miraç mucizene değinmiş fakat bunu da tarihi hüviyetiyle ortaya koymaktan ziyade yüzeysel, belli ölçüde mitolojik ve kısmen tasavvufî yorumuyla aktarmıştır. Şairlerin deyişlerinde de miraç mucizesi en çok atıf yapılan mucizedir. Bununla birlikte, özellikle Nesîmî ve Şah İsmail Hatâî'nin şiirlerinde, ayın ikiye ayrılması, ağaçların ilahî emre dayalı olarak sözünü dinlemesi, taşların Allah'ı tesbih etmesi gibi diğer birkaç mucizeye işaret edilmiştir. Yaygın İslâmî anlayışta daha çok kelâm kitaplarında ele alınan mucizelerin, Alevîliğin kültürel kaynaklarında fakir kalması, bu yapının kelâmî tartışmalara dayalı olarak ortaya çıkan bir mezhep olmamasıyla yakından ilgilidir.

Hz. Muhammed tasavvuru ile ilgili en önemli hususlardan birisi, şüphesiz onu kendi söz ve davranışlarıyla, yani hadisleri ve sünnetleriyle tanımadır. Öyle ki yaygın İslâmî anlayışta onun söz, fiil ve tasvipleri Kur'an'dan sonra dinin ikinci kaynağını teşkil eder. Alevîlik Hz. Muhammed'i bu yönüyle tasavvur etme konusunda "silik" bir manzara arz eder. Menâkıbnâmelerde Hz. Peygamber'in hemen hemen hiçbir hadisine yer verilmemiştir. *Buyruk* versiyonlarında onun üzerinde rivayet yer almışsa da bunlar

konusu itibariyle tasavvufî nitelik taşıyan rivayetlerle kaynağı tespit olunamayan mevzu sözlerden oluşur. Aynı görünüm Nesîmî ile Şah İsmail Hatâî'nin deyişlerinde de görülür. Burada sınırlı sayıda zikredilen rivayetler tasavvuf çevrelerinin öne çıkardığı hadislerden oluşur. Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde de menâkıbnâmelerde olduğu bu konuda açık bir kayda tesadüf edilmemiştir. Muhakkak ki bu, Alevîliğin mahiyetinden kaynaklanmaktadır. Baştan beri batınî ve mistik öğeler taşıyan Alevîlik İslâmî ilimlerle yüz yüze gelememiş, bu çerçevede hadis ilminin bütünüyle dışında kalınmıştır.

Alevîlik'te Hz. Muhammed'le ilgili olarak öne çıkan asıl husus, hakikat-ı Muhammediyye yahut nûr-i Muhammed kavramıdır. Tasavvufun hatırı sayılır kavramlarından biri olan bu terim menâkıbnâmeler'den *Kaygusuz Abdal*'da gayet açık bir şekilde işlenmiştir. Yine *Buyruk* konuyu bildiğince net bir biçimde işlemiş, şairlerden Nesîmî, Hatâî ve Pir Sultan Abdal'da konuyla ilgili zengin bir malzeme ortaya koymuştur. Denilebilir ki Alevî kaynakları Hz. Muhammed'in siyeri, hadisleri, sünnetleri konusyla ilgilenmemiş, onu tasavvuftaki "hakikat-ı Muhammediyye" kavramı içinde tanıyıp değerlendirmek istemiştir.

Kaynaklarda sözü edilen tasavvurların dışında yaygın İslâmî anlayışla paralellik arzeder biçimde, yer yer Hz. Muhammed'e salât ve selam getirmeye değinilmiş, duaların kabulünde onun önemli bir vesile olacağı ortaya konulmuş, ayrıca onun şefaatkarlığı bilhassa bahis mevzu edilmiştir.

Sonuç itibariyle, Alevîlik Hz. Muhammed'in peygamberliğini tasdik etmiş, onu tarihi şahsiyeti, hadis ve sünnetleri çerçevesinde değil, kendi tarihi gelişimiyle bağlantılı olarak tasavvufî anlamda "nûr-i Muhammedî" kavramı etrafından algılayıp benimsemiştir.